

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó

VI.

VOLT EGYSZER EGY GYERMEKVILÁG

1. VASÁRFIÁK, JÁTÉKSZEREK

Egyszer volt, hol nem volt, nem is olyan régen – fél évszázaddal ezelőtt – volt egyszer ami ma már nincsen: egy paraszti gyermekvilág. Vágyakban, óhajokban szerényebb, anyagi javakban – ajándékokban, játékszerekben, ruházkodásban – szegényebb, szellemi lehetőségekben – főként az iskoláztatásában, a továbbtanulásában – eleve korlátozottabb volt ez a világ, mint a mai gyermekeké, akik a falusi életet sok vonatkozásban immár úgy élik, hogy a paraszti gyermeklétet meghatározó adottságok és társadalmi viszonyok az ismeretlenség ködös földrészére távolodtak tőlük, tisztító hullámain a jótékony időnek. A szellemi kultúra fokát, a művészetekkel, tudományokkal való találkozás gyakoriságát és sokrétűségét tekintve hordja még ugyan ma is sarát a kedvezőtlenebb helyzetnek a faluról induló; az anyagi kultúra tekintetében azonban olyan lehetőségekhez jutott a falusi gyermek – valóságos „terülj, terülj, asztalkám!”-hoz –, amelyről a két háború közötti korszak paraszt emberkéi legfőljebb álmodhattak csupán. Hadd ne részletezzük – hiszen emléknék is megalázó – azoknak a testvéreknek a sorsát, akiknek telente fölváltva kellett viselniük, lévén a háznál egyetlenegy pár, a csizmát; vagy a szegényebb sorsú szülők gyermekeinek a helyzetét, akikhez egyházi szeretetsomaggal – másutt már kinőtt ruhával, kopottas cipővel – tudott csupán bekopogni a szűkmarkú karácsony. Induljunk ki abból, hogy még a gazdacsaládok gyermekeinek is meg kellett tanulniuk: parasztember fogához veri a garast, hiábavalóságokra, mint amilyen a bolti játékszer, nem szívesen szórja a pénzt. *„Kaptunk ugyan ezt-azt – emlékezett vissza gyermekkorára egy gazdacsaládból származó adatközlőm –, de nem annyit, mint most. Mer nehezebben élt a nép. Mer akkor sènki ëgy koronát hiába ki nem adott. Most má az onokáim ëképzënyi së tunnák, hugyan öröttünk mindën csekélysìgnek.”*

Azokat az alkalmakat – születésnap, névnap, karácsony, húsvét, iskolaév végi jó bizonyítvány –, amelyekhez a falusi ember tudatában ma már drága tárgyi, sőt jelentős összegű pénzbeli ajándékozások lehetősége, mi több: illendőségbeli muszája kapcsolódik, a régi falu részint tudomásul sem vette, részint pedig szerényen intézte el. Hazaszekerezve Léváról a Márton-napi, Párkányból a Simon-Júda-i híres vásárokból, mivel lepték meg csemetéiket a

szülők? „Egy-két szem cukorvá bē köllött, hogy érijük; ha egész zsacsokót kapott valaki, hát az nagy élmény vót.” Izgalommal várták vásárkor azt is a gyerekek, kerül-e elő a tarisznyából sószemcséket csillantó, ujjnyi vastag tésztából fonott perec, „szarvas kalács”-nak nevezett kifliszerűség, szépen kicifrázott mézeskalács csikó vagy baba – egy-egy „réttenetesen várt”, bár apró vásárfia.

Gyárban készült, üzletben vett játékszert ritkán vittek a faluba a vásárból visszadöcögő szekerek. Hajlamosak vagyunk ebben a tényben csak negatívumot látni, oda lyukadván ki a megszalasztott gondolatsor végén: íme, a paraszti mentalitás rideg törvényei! Pedig nem volna szabad megfeledkezni a pozitívumról sem; arról tudniillik, hogy éppen ez: az üzleti játékszerek hiánya készítette kreatív tevékenységre, játékszertermelésre a gyermeket, felszabadítva és fejlesztve alkotó fantáziáját. A saját kezűleg összemesterkedett játékszerek készítése során legtöbbször a természet kínálta tárgyakkal találkozott a gyermek, megtanulva a parasztembert körülvevő anyagok formálásának, alakításának csínját-bínját, azokat a fortélyokat, melyek úgy fejlesztették kezügyességét, hogy az bőven kamatozzék évtizedek múlva is, amikor felnőtté érve immár nem játékkal, hanem hasznos munkálkodással: fűrással-faragással, kosárfonással s a házi mesterségek egyéb fajtáival tölti ki ráérő idejét. S talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük: játékszertermelés közben kezdte megsejteni és megtanulni a későbbi parasztember, hogy becsülni kell a látszatra semmire se jó tárgyakat, a hulladékanyagot is; meglátás, elképzelés, megmunkálás kérdése csupán, hogy világában minden, de minden hasznossá váljék, s betöltse rendelését akarata szerint a teremtő embernek.

Miből készültek s hogyan a korabeli gyermekek játécai? Adjon erre választ – igénye nélkül a teljességnek – néhány példa.

Csicsígatásnak, ringatásnak, altatásnak mi más lehetett volna a kelléke, mint a hulladékrongyból készített baba? Törzsét vastagabbra, kezét-lábát meg vékonyabbra sodort rongyszalagokból állították össze; színes cérnával orrot, szemet, száját hímeztek rá. A haja kenderből készült; fejére az ügyesebb kezű lányok – meg ne fázzék a pici! – „süsü”-t (babasapkát) szabtak-varrtak. „Alvós babám is vót – emlékezik vissza nevetve adatközlőm –, de a rongybaba vót a kedvesebb. Azt lehetőleg hurcolásznai az udvaron; mindögy vót annak, ha a tyúkvályóba esett, ha a ganaj szélibe.

Olyan vót, mint a szenestuskó; olyan fekete. Lugzáskor mæg, a' vót akkor a nagymosás, édésanyám fôtette a lugzóba, oszt mægín tiszta lét.” Készítettek babát kukoricacsöböl is a lányok. Lefosztották a csövet, kétfelé választották, majd „*réttenetës élvezetvë*” befonták a „*bajusz*”-t, gyönyörködve a kezetlen-lábatlan-arctalan, mégis oly kedves copfos kislányban.

Nyár végén, őszele, vállalva annak kockázatát, hogy felbukkan hátuk mögött a szigorú csösz, kerek zöld takarmánytök után kajtattak a gyerekek a kukoricásban. „*Kézikas*”-t készítettek belőle. Úgy vágták körül a tököt, hogy felső részén egy „*kandlifogó tormájó*” sáv maradjon; az üreges alsó részt pedig kanállal kikaparták, kitisztították. Végül kicifrázták a kosarat: „*Hajtóvë olyan mintákot rajzótunk rá, hogy në tovább.*” Tökből készült a libapásztorok kedvelt ijesztgető játéka, a lidércfényként bolyongó, hordozható „*töklámpás*”. Fogója, rövidebb változatban, olyan mint a kézikasé. Felső részébe szemet, orrot, száját vágtak; aljába pedig gyertyát állítottak. „*Olyan vót az, mint az ördög, ahugy világított, mikor sëtibe hurcolászták a libapásztorok hazafelë.*” Fokozta a „*kísérteties*” hangulatot a tompa tütelés is: föl-fölhangzó hangja a „*töklevéldudá*”-nak. Hogyan készült e kezdetleges kis hangszer? Töklevélszárat, lévén az szúrós, zsebkéssel gondosan simára kapartak, majd úgy vágták le a levelet a szárról, hogy az utóbbinak a belseje ne üreges legyen, hanem telt: a levélkorona „*ránövésével*” telített. Három-négy centiméternyire behasítva a töklevéltelt végét, kettősnyelvű játékhangszer került ki a gyermeki kezekből; dallamjátszásra ugyan alkalmatlan volt, dudálása azonban így is jó szórakozást ígért.

Ha már a hangszereknél tartunk: liba vastagabb szárnytollából „*tollsíp*” készült. Levágva a tollszárcsövet a tulajdonképpeni tollas szárról, olyan csövecskét kaptak, amelynek a vastagabb vége üreges, a vékonyabbikat pedig a toll „*lelke*” tölti ki. Behasítva a tollszárcső zárt végét, kihúzták belőle a „*lelket*”, e finom fonalszerűséget, s szólhatott máris a kicsi síp.

Fűzavesszöböl kora tavasszal, amikor jól engedelmeskedett a megmunkáló kéznek az anyag, nemcsak síp készült, hanem egyéb játékszer is: a „*bakszekér*”. Két, félkörívben meghajlított pálcából állt, melyeket oly módon illesztettek egybe s fogattak össze X alakban találkozó végeiken egy rájuk kötött villás ágú husánggal, hogy a félkörívek szétálljanak – mintha szántalpakat

látnánk, de terpeszben. A bakszekér elé „szeketrúd” – husáng – került még, amellé pedig egyes vagy kettes fogat, attól függően, egyedül avagy kettesben játszik-e a szekérrel a „gazda”.

2. NÉHÁNY CSOPORTOS JÁTÉK

Egyszerű, de nagyszerű szórakozási formákat eszeltetett ki a gyermekekkel a drága játékszerek hiánya. Ezt a hiányt szerencsésen ellensúlyozta a játszadozás sava-borsa: a fantázia. A lényegében primitív „gyugdosó”-t a képzelőerő (egy adott tárgy varázslatos „átalakítása”) s a kitalálendő rejtély avatta izgalmas és közkedvelt játékká. Nyáj szerűen egybeverődött, összebújt gyerekek gombot, „pitykővet”, (golyót) vagy szép formájú, csillámló kövecskét adtak körbe egymás között, ügyelve rá, hogy az előzőleg kijelölt „kereső” még csak ne is sejtse, kinek a tenyerében állapodik meg végül a tárgy, melyet – nem mentesen talán a puritán falusi karácsonyok jellegzetes két ajándékának hatásától – „dió”-nak, illetve „mogyoró”-nak neveztek ki. A tárgy elrejtése után a játszóknak sorjában leültek a földre, a fal mellé vagy éppen a ház előtti kispadra, s kezüket – imádkozásszerűen összetéve azt – maguk elé nyújtották. A kereső, követve a szótagszám megszabta ritmust, végiglépegetett az ülők előtt, s közben az alábbi szöveget kántálta:

*Ē-re csö-rög a di-ó,
ē-re mēg a mo-gyo-ró.
Itt add ki!*

„Imádkozó” kezével minden egyes szótagnál megérintette a „gyugdosók” kezét. Akire a nyomatékosan elhangzó „ki” szó esett, annak meg kellett mutatnia a tenyerét. Ha a kereső tévedett, addig kellett folytatnia a mondókát, míg csak rá nem hibázott a megtalálendő tárgyra. Ha próbálkozása sikerrel járt, szerepet cserélt a dugdosóval, s kezdődött előlről a játék, a változatosság érdekében esetleg egy másik szövegvariációval:

*Csön-csön gyű-rő,
Ka-lan-gyű-rő,
Ki-nél van az a-rany-gyű-rő?*

*Ē-re csö-rög,
Itt add ki!*

Beleunva az ülő játékba, sportosabb: gyorsaságot, ügyességet próbára tevő játékformák után néztek. Az Ipoly-part, a kertek alja, a falu zegzugai a bújócskához kínáltak teret; a legelő, a tarló a fogócskához. Csoportba verődött gyerekhad figyelni feszülten a kiszámolót; szerencsésebb részük arra vár, hogy futóként minél előbb szétrebbenhessen a szélrózsa minden irányába, a „fogó” pedig arra ügyel, hogy a szerepkör reá esésének a pillanatában – az utolsó szótag elhangzásakor – minél ügyesebben nyomába eredhessen a menekülőeknek. Íme, egynéhány a kiolvasok közül:

*En-den, dé-nusz,
bisni, bala, bé-nusz,
bisni, bala, bambu-letta,
bumm!*

*

*En, ten, tó,
kifi-kafa-nó,
árisz, csárisz, csoko-ládisz,
te vagy a fo-gó!*

Iktassunk ide kettőt – a műfaj szemléleti és nyelvi sokrétűségének bizonyítására – a természetesebb nyelvezetű, érthetőbb kiolvasók-ból is:

*Egyedem, begyedem, tenger-tánc.
Hajdú sógor, mit kí-vánsz?
Nem kí-vánok egye-bet,
csak egy darab kenye-ret.*

*

*Egy, kettő, három, négy, öt,
ő nekem harisnyát köt.
Se ne legyen nagy, se ki-csi,
ő a fogó, ő áll ki!*

Összetettebb az előbbieknél az üldözésen és menekülésen alapuló játékoknak az a formája, melyben a „sportos” mozzanat mellé a népköltés úgy társul, hogy kis népi színjáték jön létre. Az egymással szemközt nagyobb távolságban elhelyezkedő „gazdasszony” és a több játékosból álló „nyáj” első „báránykája” például az alábbi párbeszédet játssza el:

- *Hol jártál, báránykám?*
- *Zöld erdőben, asszonykám.*
- *Mit ettél, báránykám?*
- *Zöld füvecskét, asszonykám.*
- *Mit ittál, báránykám?*
- *Forrásvizet, asszonykám.*
- *Ki vert meg, báránykám?*
- *Juhászbojtár, asszonykám.*
- *Mivel vert meg, báránykám?*
- *Furkósbottal, asszonykám.*
- *Hogy sírtál, báránykám?*
- *Me-e! Me-e!, asszonykám.*

A megríkatott, bánatos bárányka a párbeszéd végén asszonykája felé fut, hogy vigasztalást találjon nála. Igen ám, de újabb szereplők lépnek be a játékba: a „farkasok”. Két csoportjuk – amely a párbeszéd alatt nagyobb távolságból figyelte a nyájat – a mondóka végén üldözőbe veszi a gazdasszonyához igyekvő báránykát. Ha az ügyes, asszonyánál menedéket talál. Ha nem szedi elég gyorsan a lábát, áldozatul esik: kisorolják a játékból. Az ismétlésen alapuló kis színjátékot mindaddig folytatják, míg valamennyi bárányka el nem játssza a fenti szerepét, vagyis míg a „nyáj” el nem fogy.

Kergetősdí és verses színjáték elemeiből áll az „Anyám, anyám, éheztek!” kezdetű játék is. Szereplői: egy „anya, vele szemközt, de távolabb tőle egy „libapásztor”, aki a több játékosból álló „libafalka” élén áll, s végül a „farkasok”, akik a libáktól olyan messzire helyezkednek el, hogy a siker reményében vehessék őket üldözőbe. Miután valamennyi szereplő elfoglalta helyét a tágas tarlón, a libapásztor és az anya között az alábbi párbeszéd hangzik el:

- *Anyám, anyám, éheznek!*
- *Gyere haza!*
- *Nem merek!*
- *Mitől félsz?*
- *Farkastól.*
- *Hol lakik?*
- *Verembe.*
- *Mit eszik?*
- *Kosfejet.*
- *Mibe mosakszik?*
- *Aranytácsikába.*
- *Mibe törülközik?*
- *Kiscica farkába.*
- *Hajtsd haza a libákat!*
- *Hess haza, hess!*

A „hess!”-re a libafalka szétrebben, s fut, fut mindegyik játékos, hogy menedéket találjon az anyánál. Nyomukban a rettenetes „ordasok”; akit elkapnak, azt félreviszik a „verem”-be, vagyis kisorolják a játékból, amely különben addig tart, míg a többször megismételt párbeszéd és üldözés során valamennyi liba áldozatul nem esik a farkasoknak.

3. GYERMEKJÁTÉKDALOK

A csoportos játékok világának változatos tájai közül a legeszegebbik alighanem az énekes-táncos, a dalos-mozgásos gyermekjátékok tartománya. Nemesen egyszerű dallam, ötletekben és költői szépségekben gazdag szöveg, koreográfia: sétáló- és tánc lépés, sokféle mozdulat és gesztus együttes hatása, összhangzata bűvöli-bájolja az e tartományba bepillantó írőembert, aki – sejtve valamicskét a mai gyermekek esztétikai nevelésének válságáról – ámul és bámul: kócos surbankók, mezítlásos kislányok milyen természetes módon, az otthonosságnak milyen önfeledt örömeivel mozogtak a játékvilágban, tartományában a manapság sokat emlegetett „komplex esztétikai nevelés”-nek. Aki ebben a tartományban játszott, bár tán maga sem tudta: kincsek között játszott. Kincsek között, hiszen a rafináltan egyszerű játékdalok, mint zenetudósok mondják, középkori vagy tán még annál is

régebbi énekek töredékeit őrizték meg a kései utókornak. Szövegükben – eltekintve a rövidke, közérthető rigmusoktól – sok a „modernül” merész logikai ugrás, a képek közötti éles vágás, a hirtelen áttűnés, a furcsán kifacsart szó – az a fajta „népi szürrealizmus”, amely hajdan volt varázsigék, ráolvasások, balladák, lakodalmi énekek, a felnőttek dalkultúrájából lesüllyedt szövegek morzsalékait őrzi áttekinthetetlen gazdagságban és kimeríthetetlen változatosságban. A dalszövegek esetenkénti homályossága a játszadózókat persze egyáltalán nem zavarta: számukra a szónak nem a fogalmi, hanem az érzéki, a ritmikai üzenete volt a fontos; figyelmüket a cselekmény, a koreográfia kötötte le, a játékcél, amely afféle rejtett, a játszadozás önfeledtségébe burkolt pedagógiai szándékként egyúttal önnevelés is volt: fejlesztette a ritmusérzékét, a figyelőképességet, a gyorsaságot, ügyességet. E dalosmozgásos játékok rendkívül népszerűek voltak Ipolypásztón is. Mai nagyanyáktól, dédanyáktól szedtem össze belőlük egy csokrot – emlékezésképpen elillant évtizedekről, s ajándékképpen: a mai unokáknak, akik e játékdaloknak legfőljebb a szövegét szívták magukba úgy-ahogy egy-egy jobb óvodában, iskolában; a játék mozgásformáiról viszont nem hogy nekik, hanem legtöbbször még nevelőiknek is homályos ismereteik vannak csupán. A dalocskákhoz ezért az alábbiakban társul a játékmenet leírása is.

A csokor első szála: egyszerű kör játék, kiforduló, amely kétféle változatban is fennmaradt. Közismertebb formája:

*Lánc, lánc, lánc,
eszterlánc,
eszterlánci cérna.
Cérna, volna, piros volna,
mégis kifordulna.
Körbe-körbe karika,
szederszemű Marika,
fordulj angyal módra!*

A játékdal második változatát ötvenes-hatvanas éveikben járó adatközlőim nem ismerték már. Ezt még a dédanyák énekelhették, valamikor a századforduló táján, így:

*Eszterlánc, eszterlánc,
eszterlánci rózsza.
Rózsza volnék, piros volnék,
mindjárt kifordulnék.
Zöld selyemszoknya,
kék karmazsincszima,
szedem szánom szent Eszterke,
fordulj ki az útra!*

A játszó gyerekek – hatan-nyolcan – lazán leeresztett karral fogva egymás kezét kört alkottak, arccal a közepe felé fordulva. Énekelve a dalocskát, egyenletes sétáló léptekkel elindultak a kör vonalán, s forogtak körbe-körbe. Egy-egy erősebb hangú körtag a dal hetedik sorához érve kiénekelte egyik játszópajtása nevét. Erre az, hallván a biztatást: „*fordulj angyal módra*” (vagy: „*fordulj ki az útra*”), kifordul, vagyis úgy halad tovább a körvonalon, fogva a mellette állók kezét, hogy a kör közepének háttal áll. Ismétlődik a dallam, forog tovább a kör – s a már leírt módon kifordul a második körtag is. Követi őt a harmadik, a negyedik, a sokadik; végül az egész csoport hátat fordít a kör közepének, s így forog tovább a már sokadszor ismételt dalocska bevégeztéig, amikor is hirtelen valamennyi gyermek ismét a kör belseje felé fordul. Ekkor a játszódozók egymás felé futva olyan szűkre vonják a kör vonalát, hogy fejük fölé emelt karjukat az egymással szemközt állók össze tudják támasztani. Ezzel a kupolás jelenettel zárul a játék, amelynek célja a ritmikus, egyenletes mozgás és a név kiéneklésére való figyelés volt.

Az egyszerű körjátékok egy másik formájában, a „*gügülő*”-ben (guggolóban) viszont rugalmasságukat, ügyességüket, egyensúlyérzéküket, erejüket tették próbára a játszódozók. Állva kört formáltak, arccal a belseje felé nézve; leeresztett, kissé ferdén tartott karjukat összefogták vagy csuklóban összekulcsolták. Indulva a kör vonalán, énekelni kezdték a játékdalt:

*Ég a gyertya, ég,
el ne aludjék!
Aki lángot látni akar,
mind legügüljék!*

A negyedik sorhoz érve a korábbi sétáló, egyenletes mozgásforma megszakadt: a játszók nagy hirtelen megálltak, hogy leguggoljanak. A lehető leggyorsabban kellett bekövetkeznie – méghozzá a játék nehézségi fokát növelendő: feszesre húzott kartartással – a felállásnak s a kör mentén való újbóli elindulásnak is. Elmélázott, lemaradt, ügyetlenkedett egy-egy játszó? Borult fel, billent ki egyensúlyi helyzetéből máris; máskor meg – ha a körtagok kézlánca netán éppen akkor csúszott szét, amikor ő guggolni már nem guggolt, állni még nem állt – furcsán kalimpálva, levegőt markolászva bukott hátra a semmibe, fenékkal találkozáva össze az édes anyafölddel... Visongás, nevetés, lármás jókedv közepette rendeződött újjá a kör, csendült föl ismét a dallam, hogy folytatódjék a játék, míg csak a gyermekek bírják szusszal, akarással.

Beleunva a „gügülősdibe”, újabb körjátékba kezdhettek. Tartalma, szelleme rokon az előbbi játékéval: dalocskával kísért „sportos” játék ez is; formája azonban más. Nem a rugalmasságot, az egyensúlyérzéklet teszi próbára, hanem a futóképességet, a gyorsaságot. Különösen a kisebb fiúk és lányok kedvelték ezt a dalocskát:

*Ne nézz hátra, gyün a farkas,
nagyot üt a hátadra!*

A játék menete, akárcsak a gyermeki képzelet, maga is változatos. Egyik formájában, tágasabb kört alkotva, guggoltak a játszódozók, kezüket leeresztve vagy ölbe téve; a másokban pedig – ugyancsak egy képzeletbeli kör mentén – álló helyzetben várakoztak, hátul összefont karral, olyan pózban tehát, amely a merev testtartás következtében a hátralesést nehezítette. A körön kívül egy „farkas” helyezkedett el, aki – miközben a körtagok a fenti dalocskát énekeltek – sétáló lépésben kerülgette a guggoló (vagy álló) csoportot, összecsomózott zsebkendővel ütögetve pajtásai hátát. A játékcselekmény első szakaszában egymás után többször is elhangozhatott az idézett két sor. Fordulópontot a játékban hozott, hogy a „hátadra!” szó valamelyik elhangzásakor a farkas ledobta a körtagok egyike mögött a zsebkendőt; lehetőleg úgy, hogy pajtását ez minél váratlanabban érje. Akihez a kendő került, „kergető” lesz: nagy versenyfutás közben igyekszik megelőzni a farkast, hogy visszaguggolhasson (visszaállhasson) a kör üresen maradt helyére.

Ha nem sikerül elébe vágnia az ordasnak, át kell vennie annak szerepét, s így folytatódik tovább a játék.

A „*Ne nézz hátra...*” kezdetű játékdal egy további változata a kitalálós játékokkal érintkezik. Ennek során körtagok fogtak közre, álló helyzetben, egy belső játékost, a „*hunyo*”-t, akinek szemét előzőleg sötét kendővel kötötték be. A dalocskát éneklő-ismétlő körtagok közül a „*hátadra!*” szó elhangzásakor hol az egyik, hol a másik futott be a kör középre, hogy kendővel ingerelje, legyezgesse a hunyót. A belső játékos feladata kettős volt: el kellett kapnia a „szekírozót”, s ráadásul még a nevét is ki kellett találnia. Bekötött szemmel meglehetősen nehéz volt mindkét feladat; kísérte is nevetés a hunyó vaksi tapogatózását, tétova mozgását, névtévesztéseit! Előbb-utóbb rámosolygott persze a szerencse: „*bizgatói*” közül csak elkapott, csak fölismert egyet, s megkönnyebbülve állt be a körtagok közé, hogy most már ő mulasson a furán esetenkedő hunyón.

Hunyó-kergető körjáték volt ez a kedvesen csúfondáros dalocska is:

*Lopom, lopom sóskát,
nyári mogyorócskát.
Aluszik a csósz.
Olyan csípa a szemibe,
mint a kalapom teteje.
Huhúcska!*

A játék résztvevői, egymástól távolabb helyezkedve el, nagy átmé-
rőjű kört formáltak. A körtagokra a „*lopók*”, a körön belüli paj-
tásra pedig a „*csósz*” szerepe várt. A játékmenet első szakaszában
(az első öt sor éneklése közben) a „*lopók*” le-lehajolva, le-leguggol-
va, sóska- és mogyorószedést utánozva fokozatosan megközelítik
a csószt, aki a kör közepén földre kuporodva, tenyérbe temetett
arccal „alszik”, olyannyira mélyen, hogy nem érzékeli még az in-
gerlést, a ruharáncigálást sem. Vérszemet kapnak hát a lopók: szo-
ros gyűrűbe fogják a csószt; fölébe hajolnak csúfondárosan „hu-
húcskázva”, mintha reá akarna ugrani mindahányuk. Több se kell
persze a csósznek: fölpattan a földről, s addig kergeti a riadtan
szétrebbenő lopókat, míg el nem kapja egyiküket. Vele aztán szere-
pet cserél, s kezdődik előlről a játék.

Az „Ég a gyertya...”, a „Ne nézz hátra...”, a „Lopom, lopom sósát...” kezdetű játékdalokban a zenéhez s a szöveghez a mozgásformák révén bizonyos „sportos” jelleg társul. A „váltó körjátékok”-ban viszont nem az erőnek, az ügyességnek, a gyorsaságnak az összemérése a cél, nem a versengés, a vetélkedés gyermeki hajlama hatja át őket, hanem az utánzásé s a szerepjátszásé. Egyik darabjuk a „Kis lepkéim, hova, hova...” kezdetű (szövegét tekintve gyaníthatóan nem népi eredetű, dallamát viszont tiszta forrásból merítő), valaha rendkívül közkedvelt játékdal:

Belső játékos:

– *Kis lepkéim, hova, hova?
Mért repdestek ide s tova?
Gyertek velünk játszani!*

Lepkék:

– *Nem mehetünk mi játszani,
a mezőre sietünk mi,
ott fogunk majd játszani.*

Körtagok:

– *Siessetek hazafelé,
eső lesz majd estefelé,
meg fog ázni szárnyatok!*

Lepkék:

– *Az esőtől mi nem félünk,
szállást ad a tuli nekünk,
ugye, édes tulipán?*

Tulipán:

– *A két tarkát bebocsátom,
nekik virágom kitárom,
de a fehér elmehet.*

Tarka lepkék:

– *A fehér nekünk testvérünk,
nála nélkül be nem térünk,
ugye, kedves testvérünk?*

Tulipán:

– *A fehéret bebocsátom,
néki virágom kitárom,
de a kettő elmehet.*

Fehér lepke:

– *A kettő nekem testvérem,
náluk nélkül be nem térek,
ugye, kedves, testvérekék?*

Körtagok:

– *Tralalala, lalalala,
tralalala, lalalala,
tralalala, lálála.*

A játék résztvevői, főleg leányok, körbe álltak. A kör közepén egy belső játékos helyezkedett el; ő indította a dalt, mozgással követve a kör külső peremét kerülő, egymás kezét fogó három „*lepké*”-t. A „*tulipán*” szerepét az a körtag játszotta el, akire a negyedik strófa utolsó szótagja esett. A hatodik versszakot csupán a két „*tarka lepke*” énekelte, a nyolcadikat pedig a „*fehér*”. A dal végén a három lepke azon a helyen, ahová a záró szövegrész alatt ért, besorakozott három körtag helyére, szerepet cserélt velük, s kezdődött újra a játék.

„*Színház*”: mozgással, mutogatással kísért zenés jelenet, kis életkép az alábbi játékdal:

*Fehér liliomszál,
ugorj a Dunába,
támaszd meg magadat
egy aranypálcába!
Meg is mosakodjál,
meg is fésülködjél,
valakinek kötényébe
meg is törülközzél!*

Leányok – tetszés szerinti számban, egymástól mintegy lépésnyire állva – kört formáltak, leeresztett karral fogva egymás kezét. A leánygyűrű közepére állított játszótárs volt a „*liliom*”. Miközben

a körtagok egyenletes, könnyed sétáló mozgással forogtak körülötte az énekelt dalra, az egy helyben álló liliom sorra játszotta meg a kapott feladatokat: ugrott egyet, majd „megtámasztotta” magát: csípőre tette a kezét, utánozta a mosakodást, a fésülködést; végül odasétált valamelyik körtag elé, s annak kötényével, szoknyája elejével megtörülte az arcát. A dal végszavára a belső játékos kiperdült, s annak a helyét foglalta el a körben, akinek a kötényében megtörülködött. A szerepcsere folytán a volt körtag lépett elő liliommá. Eljátszotta ő is a fönt leírt jelenetet, majd átruházta szerepét egy második körtagra, a második egy harmadikra – és így tovább, míg csak liliom nem lett mindahány leány.

Színjátékszerű – de nem szépítkezést, hanem leánykérést utánzó – dalos-táncos jelenet az előbbi játéknál bonyolultabb, mert az eredeti körformát lassan elfogyasztó, ám ugyanakkor egy újabb kört kialakító játék, a „*Mész, mész, mész...*” kezdetű is. Csoporttagok tetszés szerinti számban kört formálnak, leeresztett (menet közben: vízszintesre húzott) karral fogva egymás kezét. Kerül játékos (az „*anya*”) a körön belülre, s a „*kérő*” személyében a körön kívülre is. Egymással ellentétes irányban lépkednek körbe-körbe, miközben a leányok gyűrűje is forog az alábbi dalra:

*Mész, mész, mész, természet mész,
termesz mésznek áldottsága,
lehullott virága.
Ez az áldott bor, ki mindenre forr,
ha jót iszom belőle, a torkomra forr.*

A „*torkomra forr*” szövegrész után megszakad a mozgás. Anya és kérő összetalálkoznak a kör vonalának egy bizonyos pontján. Szembefordulnak egymással, és eljátsszák – immár dallam nélkül, kezdő szerepben az anyával – az alábbi jelenetet:

– *Mit kerülsz, mit fordulsz az én házam körül?*
– *Azt kerülöm, azt fordulom,
szeretném az Ildi lányod.*
– *Ildi lányom odadom,
lipítom, lapátom,
eredj, édes lányom!*

Az „eredj”-re az anya kilendíti a körtagok közül azt a játékost, aki a párbeszéd alatt közte és a kérő között állt. A „megkért leány” elengedi a mellette állók kezét, megfogja a kérőét, s most már ketten kerülnek kívülről a dalt ismét újratezdő, megint csak mozgásba lendülő kört. Az énekelt részt követően ők ketten kérik meg a harmadik leány kezét, majd hárman a negyedikét és így tovább, mindaddig, míg az eredeti sor el nem fogy, illetve míg annak külső peremén ki nem alakul egy újabb kör.

Oldalági rokona az előbbi játéknak az „*Erzsébet asszony*”. Igaz, „anya” ebben nincs, ám „kérő” az van. A körtagok, leeresztett karral fogva egymás kezét, a dalocska kezdetén jobbra indulnak a kör vonalán; mozgásukat (kettőt-kettőt vagy egyet-egyet lépve jobbra és balra) olykor csárdáslépéssel tarkíthatják. Velük ellentétes irányban, balra kerülve a kört, a kérő halad. Közben persze zeng az ének, a már-már nonszenszbe hajló, homályos szöveg:

*Hol jársz, hova mész,
te Erzsébet asszony?
Innen, onnan, amonnan,
fehérvári városba.
Az kapitány üzente,
az kantári hirdette,
kisebbiket, nagyobbikat
karcsú magasságra,
azon pedig hat ló legyen,
mind a hat ló szélen legyen!
Cupp, édes rózsám!*

A dal utolsó előtti sorának végénél, a játszók megállnak, majd pedig – erősen hangsúlyozva a „cupp”-ot, mintha a csókot utánoznák – két körtag kidobja, körön kívülre perdíti maga közül azt a játszótársat, aki mögött a kérő a dalocska utolsó előtti sorának végén megállt. A kérő kézen fogja a „megkért” leányt, s egymás mögött ismét csak elindulnak az újraismételt dalra a körrel ellentétes irányban. Ahányszor ismétlik a dalt, annyi fog az eredeti kör tagjainak a száma, s annyi nő az újonnan képződő kör.

A párcserélő táncos körjátékok egyik legnépszerűbb, ma is közhírnemert darabja azzal kezdődött, hogy a gyerekek meghatározták, ki legyen a „kiskacs”. Pajtásai, tetszés szerinti számban, leeresztett

karral fogva – a dal során olykor vízszintesen feszesre húzva – egymás kezét, körbefogták őt. Felcsendülvén a dallam, a körtagok elindultak jobbra, a kiskacsa pedig, szintén lépegetve vagy forogva, ellentétes irányban:

*Kis kácsa fürdik fekete tóba,
anyjához készül Lengyelországba.
Lengyel mondja: szép virágszál,
akit szeretsz, azt kapd el!*

A szakasz utolsó sorának végén a kör megállt, s a kiskacsa választott magának egyet a játszótársak közül. Forgott (vagy csárdáslépést járt vele) az álló körben, énekelve, hogy:

*Ezt szeretem, ezt kedvelem,
ez az én édes kedvesem!
Ég a gyertya, ha meggyújtják,
babszerda!*

Áttáncolva a kör túlsó peremére, a pár újonnan érkezett tagja a körbe lendíti vissza a kiskacsát, aki a „babszerda” végszóra kézfogással beáll pajtásai közé, s kezdődik előlről a játék, melyben a csattanót a párválasztás és a párcsere mozzanatai alkotják.

Főbb mozzanataiban – körképzés, körön belül álló játékos, párválasztás, páros tánc, szerepcsere – a *Kiskacsára* hasonlít, ám annál kevésbé ismert az alábbi játékdal:

*Körben áll egy kis barna,
lássuk, ki lesz a párja.
Azt válassz, kit szeretsz legjobban,
azzal fordulok gyorsan.*

*Ezt szeretem legjobban,
ezzel fordulok gyorsan.
Trala, la, la, tralalalala,
ezzel fordulok gyorsan.*

A körben álló a második szakasz kezdetére választott magának párt; forgott vele a körben, majd szerepet cserélt vele. Tíz-tizenöt

évesek játszották ezt a körtáncot, amelyre egyébként hatvanon túl járó mai adatközlőim nem emlékeznek már. A dalocskát a nálamnál több mint két évtizeddel korábban gyűjtő Ág Tibor mentette meg a feledéstől. Neki köszönhetjük, hogy elkerülte sorsát, az enyészetet, az alábbi, mai adatközlőim körében már szintén ismeretlen játékdal is, amely – mint szövege sejteti – a „nagyjányok” körében lehetett valaha népszerű:

*Akit, akit akarok,
akit, akit akarok,
beveszem, beveszem,
leánybírónak teszem.*

*Aki nem lép egyszerre,
aki nem lép egyszerre,
nem hál vélem estére,
nem hál vélem estére.*

Számtalan gyermekdal, mint eddig is láthattuk, a felnőttek életének bizonyos mozzanatait utánozza: „leánykérés”-t, „párválasztás”-t vagy éppen „lakodalmas”-t. Ezek a jellegzetességek – bizonyosságul annak, hogy a leányok gondolkodásában fontos hely jutott a „nagyjányság”-ra, a párválasztásra, az udvaroltatásra, a majdani férjhezmenetelre, lakodalomra való készülésnek – egybefonódottan jelentkeznek az alábbi párválasztó körjátékban. Három leány, a „legszebbik” cím elnyerésében reménykedve, beállt a körtagok gyűrűjébe, amely csárdáslépést ropva ezt énekelte:

*Kis Komárom, nagy Komárom,
de szép kislány ez a három.
De szeretném az egyiket,
három közül legszebbiket!*

A végszóra a körtagok közül belép a körbe egy előre meghatározott „kérő”, s kiválasztja magának a három leány „legszebbikét”. A két másik leány visszaáll a körbe, amely – akárcsak a csárdáslépésben forgó pár – ismét táncolni kezd:

*Ég a kunyhó, ropog a nád,
szorítsd hozzád azt a barnát.*

*Míg a barnát szorongatom,
ezt a szőkét elszalasztom.*

A szakasz végén a kérő, párjával együtt, visszaáll a körbe, s ott csárdásozza végig a legénycsúfolót:

*Jaj istenem, jó a lánynak,
szeretőt tarthat magának.
De a legény, mint egy kutya,
úgy kuncsorog a faluba!*